

אייר התשע"ז

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

"ידיד ה' ישכון לבטח עליו"

ליום ירושלים (על פי שיעור של הרב יצחק לוי)

לסיכום, ארבעת השבטים האחרונים הם בני השפחות, וגם גאוגרפית הם מצויים בקצות הארץ (בעבר הירדן המזרחי ובצפון). זבולון ויששכר הם אחרוני בני לאה, ומבחינה גאוגרפית נחלתם בצפון. השבטים שמקומם בברכה טעון הסבר הם אפוא חמשת השבטים הראשונים – ראובן, יהודה, לוי, בנימין ויוסף – שאין קריטריון אחד לסדר הופעתם, והוא נראה כשילוב כלשהו של סדר לידתם ושל סדר התנחלותם הגאוגרפי.

מקומו של ראובן בראש מובן, בהיותו בכור יעקב ולאה גם יחד. על שמעון, כאמור, מדלג הכתוב, דבר הקשור בוודאי גם בברכת יעקב.

4. בראשית מ"ט, ה-ז:

"שמעון ולוי אחים כלי חמס מכלתיהם. בסדם אל תבא נפשי בקהלם אל תחד כבדי כי באפס הרגו איש וברצנם יקרו שור. ארוז אפס כי עז ועברתם כי קשתה אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל"

לוי תיקן את מעשיו בהתנהגות השבט אחרי חטא העגל, לפיכך היה פיזורו בקדושה, בערי הלוויים – בניגוד לשמעון, שנבלע בשבט יהודה.

מה שנוטר אפוא להסביר הוא סדר ברכתם של ארבעת השבטים האחרים: יהודה, המנהיג המיועד למלכות, שנתברך לאחר ראובן; אחריו לוי ובנימין; ואחריהם יוסף.

הרב יצחק לוי, מציע להסביר שיש כאן מעין מבנה סימטרי. בשני הקצוות מופיעים שני הכוחות המרכזיים בעם ישראל בשעתו ולדורות: יהודה, המיועד למלכות מבני לאה, ויוסף – בכורה של רחל, המשנה למלך מצרים, שזכה לנחלה כפולה בארץ ישראל (נחלות אפרים ומנשה). בתוך, בין יהודה ליוסף, נתברכו לוי ובנימין. ואכן, מבחינה גאוגרפית מצויה נחלת בנימין בין נחלת יוסף (וליתר דיוק, נחלת אפרים) שבצפונה לבין נחלת יהודה שבדרומה, ואילו לוי, אין לו נחלה בארץ ישראל – ה' הוא נחלתו, מפני שהוא עובד המשכן (ראה דברים י', ט; י"ח, ב).

בפרשת וזאת הברכה (דברים ל"ג) מתוארת ברכת משה לשבטים לפני מותו. בשיעור השבוע לכבוד יום ירושלים, נעסוק בע"ה בביאור משמעותה של ברכת משה לבנימין.

1. דברים ל"ג, יב:

לבנימין אמר ידיד ה' ישפן לבטח עליו חפץ עליו כל היום ובין כתפיו שכן

בברכה זו קושרת התורה לראשונה את השראת השכינה במקום מסוים בארץ ישראל – נחלת בנימין. להלן ננסה להבין את המיקום המופיע בברכה ואת משמעותו: מדוע נבחרה נחלת בנימין להיות נחלת שכינה, במה מתבטא הדבר ומהו השלכותיו.

סדר השבטים בברכת משה ומקומו של בנימין בה

על מנת להבין את הברכה לבנימין, עלינו לעיין תחילה בסדר השבטים בברכה: ראובן, יהודה, לוי, בנימין, יוסף, זבולון, יששכר, גד, דן, נפתלי, אשר (שמעון חסר).

2. ראב"ע (דברים ל"ג, ו) מסביר את סדר השבטים באופן הבא:

"החל מהבכור כי כן המשפט. ולא הזכיר שמעון בעבור בעל פעור... ובעבור כבוד אהרון נתלה השבט ממנו... ואחר ראובן הזכיר יהודה שהוא בעל דגל... ואחר כן לוי ואחריו בנימין בעבור היות הלויים דרים בירושלים שהיתה בין יהודה ובין בנימין... ואחר כן שבט יוסף שלא יאחרנו, וכבר הקדים אחיו הקטן. ואחר כן זבולון... ואחר כן יששכר... וכאשר תמו בני הגבירות החל מגד, שהוא עם דגל בני הגבירות...".

3. רבנו בחיי (שם) מסביר את הסדר כך:

"ראובן... לפי שהוא הבכור על כן נתן לו בברכתו משפט הבכורה. והקדים יהודה אחריו כי הוא הנוחל הראשון בארץ... ואחר יהודה ברך בני לוי, כי הם חונים בירושלים עם בני יהודה. ואחר בני לוי ברך בנימין, שהיתה נחלתם עם בני יהודה, והעיר ירושלים ובית המקדש בין יהודה ובין בנימין, והלויים יחנו עם שניהם, ואחר בנימין יוסף שלא יאחרנו...".

פ"ד), אברהם נקרא ידיד שנאמר 'מה לידידי בביתי' (ירמיהו י"א). יבוא ידיד [זה שלמה] ויבנה ידיד [זה בית המקדש] בחלקו של ידיד [זה בנימין] לידידי [זה הקב"ה] ויבואו בו ידידים [אלו ישראל] בני ידיד [זה אברהם]"

נושא הפסוק ופירושו תלויים בשאלה מיהו הידיד: אם הידיד הוא בנימין, הרי שכוונת הכתוב היא שבנימין ישכון על ה', וה' יהיה חופף עליו כל הימים וישרה שכינתו בתוך ארצו; לפי ההבנה השנייה, שיעור הכתוב הוא שה' שוכן על בנימין.

הלשונות "חפף" ושכ"ן קשורות בכירור בהשראת שכינה. המילה "חפף" רומזת לחופת כבוד.

7. וראה למשל ישעיהו ד', ה:

"וברא ה' על כל מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ועשן ונגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חפף"

8. הרמב"ן בפירושו טוען שהמילים "ישכ"ן", "חפף" ו"שכ"ן" רומזות לשלושה מקדשים:

יאמר במקדש ראשון 'ישכון לבטח עליו'... ואמר על בית שני 'חופף עליו כל היום', שלא שרתה בו השכינה, רק היתה מכסה ומגינה עליו [וכן גם דעת רש"י, י"ל], או חופף ממש [דוגמת נשמה החופפת על הגוף, על פי ציוני]... 'ובין כתפיו שכן לימות המשיח'...

9. ומסכם רבנו בחיי שברכת בנימין היא:

"למעלתו ולכבודו שהוא אושפיזיכן לשכינה... ולמדנו מכל זה שאין בכל השבטים כולן מבורך כבנימין בהשראת שכינה ובמעלה ובזכות ויש לו יתרון על כל יתר אחיו".

מכל מקום, עולה מכאן זיקה ברורה מאוד בין השראת שכינה לבין ארצו של בנימין.

10. על המילים "חפף עליו כל היום" מביא רש"י את דברי המכילתא:

"לעולם משנבחרה ירושלים לא שרתה שכינה במקום אחר".

"ובין כתפיו שכן"

נתעכב עתה על פירוש הביטוי "ובין כתפיו שכן". מובן שזהותם של השוכן ושל בעל הכתפיים תלויה בהבנת נושא הפסוק, שנידון לעיל.

11. נתחיל את דיוננו בפירושו של חזקוני:

ובין כתפיו – גבוליו, כמו 'אל כתף ים כנרת' (במדבר ל"ד, יא). שכן – כלומר: בין גבוליו של הקב"ה שכן בנימין, נחלתו סמוכה אצל בית המקדש.

לפי פירושו, הכתפיים הן גבולותיה של נחלת בנימין. ואכן, מתוך תשעת מופעיה של המילה כתף במובן הטופוגרפי באים שמונה – למעט זה שציטט חזקוני (במדבר ל"ד, יא) – בתיאור גבולותיה של נחלת בנימין והגבול הצפוני של שבט יהודה בספר יהושע. הרב יואל אליצור טוען כי הדבר

עם זאת, עדיין יש כאן קושי: מדוע נתברך בנימין, בנה הצעיר של רחל, מיד לאחר לוי, ובכך קדם ליוסף בכורה של רחל? המפרשים עמדו על כך.

5. רש"י (ד"ה לבנימין אמר):

לפי שברכת לוי בעבודת הקרבנות ושל בנימין בבנין בית המקדש בחלקו סמכן זה לזה, וסמך יוסף אחריו שאף הוא משכן שילה היה בנוי בחלקו שנאמר 'וימאס באהל יוסף' (תהילים ע"ח, סז). ולפי שבית עולמים חביב משילה לכך הקדים בנימין ליוסף.

לפי רש"י, סמיכות יוסף ובנימין אינה נובעת מהיותם בני רחל, כי אם מן המכנה המשותף לשלושת השבטים הללו – השראת שכינה – שבהתאם לה גם נקבע סדרם: תחילה נתברכו בזה אחר זה לוי, העובד במקדש, ובנימין, שבחלקו נבנה המקדש.

6. ר"י בכור שור על אתר:

"על שהיו בני לוי משרתים במקדש שהיה בחלקו של בנימין, סמך ברכתו של בנימין לברכתו של לוי". ולשון חזקוני על אתר: "לפי שאומנותו של לוי בבית המקדש שהוא בחלקו של בנימין"

ורק לאחריהם נתברך יוסף, שבחלקו שכן משכן שילה, החביב פחות מן המקדש הקבוע.

ראב"ע (שהובא לעיל) מבאר כי לוי ובנימין נסמכו:

"בעבור היות הלויים דרים בירושלים שהיתה בין יהודה ובין בנימין"

ולפי זה הסמיכות נובעת גם מן הסמיכות הגאוגרפית, ולא רק בגלל השותפות לעניין השראת השכינה.

תוכן הברכה

ניסוח הברכה מעורר כמה שאלות:

מיהו "ידיד ה'?"

מיהו הנושא של הפסוק כולו?

מה משמעות "ישכ"ן לבטח עליו" ו"חפף עליו"?

מה פירוש "בין כתפיו שכן"?

בשיעור זה ננסה, בעזרת המפרשים, לענות על שאלות אלו.

בפשטות, בנימין עצמו הוא ידיד ה'. אמנם הרמב"ן מחדש בפירושו על דרך האמת כי "ידיד ה' ישכון על בנימין", והכוונה לקב"ה. הספרי (דברים שנב; וראה גם מנחות נג ע"א) דורש את המילה ידיד כך:

"ששה נקראו ידידים. הקב"ה נקרא ידיד שנאמר (ישעיהו ה') 'אשירה נא לידידי', בנימין נקרא ידיד שנאמר 'ידיד ה' ישכון לבטח עליו' (דברים ל"ג, יב), שלמה נקרא ידיד שנאמר 'ויקרא את שמו ידידי-ה – וה' אהבו' (ש"מ"ב י"ב), ישראל נקראו ידידים שנאמר 'נתתי את ידידות נפשי בכף אויביה' (ירמיהו י"ב), בית המקדש נקרא ידיד שנאמר 'מה ידידות משכנותיך' (תהילים

ובאברבנאל על אתר "לכן תהיה השגחת השם יתעלה וברכתו תמיד על ירושלים, וכמו שנאמר 'והיו עיני ולבי שם כל הימים' (מל"א ט"ו)".

נוכל לסכם אפוא כי מן ההיבט הגאוגרפי עשויות המילים "בין כתפיו שכן" להתייחס לשלושה מעגלים: נחלת השבט כולו, ירושלים ובית המקדש. ביחס לכל אחד מן המעגלים הללו יש לברר מהן הכתפיים.

ביחס לנחלה כולה כבר הוכחנו, על פי חזקוני, כי הכתפיים הן גבולות הנחלה, והערנו כי מבחינת טופוגרפית הכתף היא שטח מוגדר ביותר: מקום מוגבה ובו מדרון תלול. על כך יש להוסיף נקודה כללית יותר, והיא ששביבות נחלת בנימין גבוהות יותר מן הנחלה עצמה (לכיוון צפון ולכיוון דרום), כלומר, נחלת בנימין כולה נמוכה מנחלת אפרים שמצפון לה ומנחלת יהודה שמדרום לה: בצפון-מזרח היא תחומה על ידי קְמַר אפרים-בנימין, ובדרום-מערב – על ידי קמר חברון.

ביחס לירושלים והמקדש, הכתפיים הן הגבעות המקיפות את ירושלים: במזרח ובצפון – הר הזיתים והר הצופים; במערב – הגבעה המערבית (אזור הר ציון והרבעים היהודי והארמני של היום); ויותר מערבה – אזור משכנות שאננים וכו'. כיוון שהגבעות הסובבות את העיר והמקדש גבוהות מהם, נמצא בניין המקדש מזדקדק מבין הכתפיים הבולטות סביב לו, כראש הבולט בין הכתפיים.

רש"י (שהובא לעיל) וראשונים נוספים מביאים את דברי הגמרא, המנמקת את מיקומו הנמוך מעט של בית המקדש בפסוק שבו עסקנו.

14. זבחים נד ע"ב:

דרש רבא: מאי דכתיב 'וילך הוא [=דוד] ושמואל וישבו בניות... ברמה' (שמ"א י"ט, יח)? וכי מה ענין ניות אצל רמה? אלא שהיו יושבין ברמה ועוסקין בנויו של עולם. אמרי, כתיב 'וקמת ועלית אל המקום' (דברים י"ז, ח), מלמד שבית המקדש גבוה מכל ארץ ישראל, וארץ ישראל גבוהה מכל הארצות. לא הווי ידעי דוכתיא היכא [לא ידעו היכן מקומו]. אייתו [הביאו] ספר יהושע. בכולהו [בכולם] כתיב 'וירד', 'ועלה הגבול', 'ותאר הגבול'. בשבט בנימין 'ועלה' כתיב 'וירד' לא כתיב. אמרי: שמע מינה הכא הוא מקומו. סבור למבנייה בעין עיטם דמדלי [סברו לבנותו בעין עיטם, שהוא גבוה], אמרי: ניתתי ביה קליל [אמרו: ננמיכנו מעט], כדכתיב 'ובין כתפיו שכן' (דברים ל"ג, יב).

15. דברי הגמרא תואמים את דברי הספרי (דברים שנד) "מה שור זה אין בו נאה מכתפיו, כך בית המקדש גבוה ונאה מכל העולם"

כלומר: כתפי השור הן המקום היותר גבוה, וראשו ביניהן – וכך גם בית המקדש.

נובע, ככל הנראה, מאופיו הטופוגרפי הייחודי של אזור זה.

המשמעות הטופוגרפית של המילה כתף היא מישור מוגבה שמדרונו תלול; הופעת המילה במשמעות זו תלויה תמיד בציון כיוון. מתיאור גבולותיה של נחלת בנימין עולה כי ישנן:

- שלוש כתפיים בגבול הצפוני של נחלת יהודה (שהוא הגבול הדרומי של נחלת בנימין) (יהושע ט"ו, ח-יא): כתף היבוסית מנגב היא ירושלים; כתף הר יערים מצפונה היא כסלון; כתף עקרון צפונה.

- שתי כתפיים בגבול הצפוני של נחלת בנימין (שהוא הגבול הדרומי של נחלת אפרים) (יהושע י"ח, יב-ג): כתף יריחו מצפון; כתף לווה נגבה היא בית אל.

- שלוש כתפיים בגבול הדרומי של נחלת בנימין (שהוא הגבול הצפוני של נחלת יהודה) (שם, טז-יט): כתף היבוסית נגבה; כתף מול הערבה צפונה; כתף בית חגלה צפונה.

לא נעסוק במסגרת זו בזיהוי הטופוגרפי המדויק של כל אחת מן הכתפיים, אך ברור שלפנינו יחידה שבטית המוקפת מכל עבריה בכתפיים המגדירות באופן מדויק את גבולותיה: בדרום – כתף היבוסית; בדרום-מערב – כתף הר יערים וכתף עקרון; בדרום-מזרח – כתף מול הערבה וכתף בית חגלה; בצפון – כתף לווה; בצפון-מזרח – כתף יריחו.

נמצאנו למדים שלפי פירושו של חזקוני, משמעות הכתוב היא שהקב"ה בחר לשכון בין גבולותיה המוגדרים של נחלת בנימין כולה, שהיא נחלת שכינה, ועצם בחירתה של נחלה זו והשראת שכינה בה מייחדת את שבט בנימין מיתר השבטים.

12. פירוש אחר למילים אלו מוצע ברש"י:

ובין כתפיו שכן – בגובה ארצו היה בית המקדש בנוי, אלא שנמוך עשרים ושלש אמות מעין עיטם, ושם היה דעתו של דוד לבנותו, כדאיתא בשחיטת קדשים (זבחים נד ע"ב) 'אמרי ניתתי ביה פורתא' [אמרו: נעשהו נמוך מעט ונבנהו בירושלים שהוא למטה כדכתיב 'כתפיו' ולא כתיב ראשו (רש"י שם)], משום דכתיב 'ובין כתפיו', שכן אין לך נאה בשור יותר מכתפיו.

13. באותו כיוון מרחיב רבנו בחיי שם:

וטעם 'בין כתפיו' ולא אמר על ראשו, לפי שבית המקדש אינו בגובה ההר ממש אלא למטה מעט נמוך...

לפי הבנת רש"י ורבנו בחיי, המילים "בין כתפיו" אינן מתייחסות לנחלת בנימין כולה על גבולותיה, כי אם למקומו של בית המקדש, שאינו בנוי בנקודה הגבוהה ביותר על ההר אלא בנקודה נמוכה יותר בין כתפיים או לכל היותר לעיר ירושלים (ראה רש"י ד"ה כל היום);

משמעות השראת שכונה במקום נמוך

לאחר שלמדנו שהקב"ה בחר להשרות את שכונתנו בנחלת בנימין ועמדנו על ייחודה הטופוגרפי, נבחן את משמעותו הרוחנית של מיקומם הנמוך של העיר והמקדש ביחס לגבעות הסובבות אותם.

ירושלים במקום נמוך

פסוקים שונים בדברי הנביאים ובכתובים מתייחסים למיקומה הנמוך של ירושלים.

16. בתהילים קכ"ה, ב נאמר:

ירושלם הרים סביב לה וה' סביב לעמו מעתה ועד עולם. הכתוב מעניק משמעות רוחנית לעובדה הטופוגרפית שהעיר הקדומה נמוכה מן ההרים הסובבים אותה.

17. ומבאר רד"ק:

אף על פי שהרים סביב לה, אין לה חוזק, וישלטו הגויים וילכדו אותה אלה מאלה, ולא יהיה לה חוזק עד שיהיה עם ה' בתוכה, שיהיה הוא סביב לעמו, ושמו יהיה להם חוזק יותר מן ההרים ולא ישלוט בהם אויב מעתה ועד עולם.

נראה שהנחת היסוד של רד"ק הייתה שהרים הסובבים את העיר מגנים עליה, ולמרות זאת – אומר הכתוב – אין היא מוגנת באמת אלא בשם ה'. ואולם, הרב יצחק לוי מסביר, שההרים הסובבים את העיר הקדומה לא רק שאינם מגנים עליה אלא גם מהווים נקודת תורפה שלה, בהיותה נשלטת על ידם, וממילא לא ההרים הם שמגנים עליה כי אם ה'. לפי הבנה זו, התנאים הטופוגרפיים של העיר – נמיכותה היחסית – אינם מספקים לה את ההגנה הראויה, ויוצרים מציאות של תלות הכרחית בהגנה הא-לוהית – "וה' סביב לעמו".

גם ירמיהו מכנה את ירושלים "יושבת העמק צור המישור" (ירמיהו כ"א, יג-יד). הכינוי "צור המישור" משמעו 'צור הבולט מתוך העמק', והוא מתייחס להיות ירושלים גבעה הבולטת מתוך העמקים שסביבה. ואולם, בגלל מיקומה הנמוך באופן כללי מכונה ירושלים בפסוק גם "יושבת העמק" – תיאור ההולם, כפי שמבאר נגה הראובני, את מראה העיר כפי שנגלה לעיני הנביא הבא מענתות באזור האוכף שבין הר הצופים להר הזיתים.

הרב יצחק לוי, מציע שלוש משמעויות שונות למיקומה היחסי הנמוך של ירושלים:

א. המשמעות הראשונה כבר הוזכרה לעיל: נמיכות העיר מבטאת את פגיעותה – את העובדה שאין היא מוגנת באופן טבעי – ובכך את תלותה היסודית בקב"ה.

ב. איתא במדרש תהילים.

18. מדרש תהילים (ס"ח, ט):

'ההר חמד א-להים לשבתו' – אין רצוני אלא בסיני, שהוא שפל מכולם, שנאמר 'מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח' (ישעיהו נ"ז, טו)... וסיני מהיכן בא? אמר ר' יוסי: מהר המוריה נתלש, כחלה מעיסה, ממקום שנעקד יצחק אבינו, אמר הקב"ה: הואיל ויצחק אביהם נעקד עליו נאה לבניו לקבל עליו את התורה. ומנין שעתיד לחזור למקומו, שנאמר 'נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים' אלו תבור וכרמל וסיני וציון. 'ההרים' – ה' הרים, כלומר, כמנין חמשה חומשי תורה.

כלומר: הקב"ה בחר לשכון דווקא במקום הנמוך ביותר, בגלל ענוותנותו. תפיסה זו מנוגדת בתכלית לאמונתם של הגויים, העובדים את אלוהיהם "על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן" (דברים י"ב, ב), וכדברי רבי עקיבא: "כל מקום שאתה מוצא הר גבוה וגבעה נשאה ועץ רענן, דע שיש שם עבודה זרה" (עבודה זרה פ"ג מ"ה).

יסוד זה עולה בכמה מקומות בתורה ובדברי הנביאים, למשל:

"עמים הר יקראו שם יזבחו זבחי צדק" (דברים ל"ג, יט); "על ראשי ההרים יזבחו ועל הגבעות יקטרו" (הושע ד', יג). צורת העבודה האלילית מבוססת על האמונה הגשמית שביסודה, שלגובה יש בה מקום משמעותי. את קרבתם לאלוהיהם ביטאו עובדי האלילים במישור הפיזי: הם תפסו את האלים כמי שיושבים על ההרים ובמקומות הגבוהים ושולטים על כל מי שנמצא תחתם, ועל כן קבעו את אתרי הפולחן דווקא במקומות גבוהים, המבטאים מבחינתם דמיון וקרבה לאלוהיהם. יתרה מזאת, סביר מאוד שלהתנשאות הפיזית היה גם מובן של התנשאות וגאווה במישור הרוחני, אולי מתוך רצון להתחרות באל השוכן למעלה. מכאן תובן הביקורת של הנביאים (ראה למשל ישעיהו ב') על הגאווה וההתנשאות, שיש בהן משום חילול ה'.

בניגוד לתפיסה זו, הקב"ה מתגלה בכל מקום – הן מצד ענוותנותו הן מצד גדולתו: הוא אינו מוגבל כלל על ידי המציאות הפיזית, ועל כן הוא משגיח גם במקום נמוך ומתגלה גם בו.

י"ב, ה, יא): להיות משכן לשמו של הקב"ה בעולם, שאליו ינהרו כל הגויים (ראה להלן), ובכך יכירו במלכות ה'. בדבר זה יש תיקון עתידי לכל מרכיבי החטא:

- המקדש הנו מגדל, אך ראשו אינו בשמים, והוא אינו הגבוה ביותר
- לא האדם, על גבהותו וביטחונו העצמי, הוא שעומד במרכז המקדש, כי אם השכנת שמו של הקב"ה
- אחדותו של הקיבוץ האנושי במקדש, מגמתה התבטלות למציאות העליונה של מלכות ה', ובאופן זה היא מביאה לא לפירוד ולהפצה אלא דווקא לשלום.

התיאור השלם והמלא ביותר של תיקון זה הוא אולי בחזון אחרית הימים בישעיהו.

22. ישעיהו ב', ב-ד, יב-כא:

והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות ונהרו אליו כל הגוים. והלכו עמים רבים ואמרו לנו ונעלה אל הר ה' אל בית א-להי יעקב וירנו מדרכיו ונלכה בארחתיו כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם. ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות, לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה.

כי יום לה' צב-אות על כל גאה ורם ועל כל נשא ושפל ועל כל ארזי הלבנון הרמים והנשאים ועל כל אלוני הבשן ועל כל ההרים הרמים ועל כל הגבעות הנשאות ועל כל מגדל גבה ועל כל חומה בצורה ועל כל אניות תרשיש ועל כל שכיות החמדה. ושח גבהות האדם ושפל רום אנשים ונשגב ה' לבדו ביום ההוא והאלילים כליל יחלף. ובאו במערות צרים ובמחלות עפר מפני פחד ה' ומהדר גאנו בקומו לערץ הארץ. ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו אשר עשו לו להשתחות לחפר פרות ולעטלפים. לבוא בנקרות הצרים ובסעפי הסלעים מפני פחד ה' ומהדר גאנו בקומו לערץ הארץ. חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא

בנבואה זו מתואר תיקון חטא דור הפלגה על כל מרכיביו:

- באחרית הימים יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונישא מגבעות, וזאת לא רק במובן הרוחני של ההכרה הכללית בחשיבותו, אלא גם במובן הפיזי: הוא יהיה הגבוה ביותר, ובכך תהיה זהות בין משמעותו הרוחנית לבין המופע הפיזי שלו
- העמים כולם ינהרו אליו על מנת ש"ירנו מדרכיו ונלכה בארחתיו – כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם."
- משפט ה' את העמים יביא שלום: הכרת העולם במלכות ה' והתבטלותו בפניו יביאו לשוויון בין בני האדם כולם ולאחדות מחודשת, שאינה משרתת

המקדש – תיקון למגדל בבל

מגדל בבל הנו ככל הנראה הדוגמה הקדומה ביותר לעבודה זרה, ואחד הביטויים המובהקים שלה בו הוא הבנייה לגובה – "ומגדל וראשו בשמים". להלן ננסה להראות כי המקדש מהווה בכמה וכמה מובנים תיקון למגדל בבל.

היזמה לבניית המגדל מתוארת כך.

19. בראשית י"א, ד:

ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם פן נפוץ על פני כל הארץ

הפרשה מדגישה את האחדות ששררה בין בוני המגדל:

ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים (שם, א).

ויאמר ה' הן עם אחד ושפה אחת לכולם (שם, ו).

התוצאה של ירידת ה' לראות את העיר ואת המגדל הייתה הפצת בוניו על פני כל הארץ והפסקת בניין העיר.

המפרשים נחלקו מה היה חטאם של דור הפלגה, שלא נתפרש בכתובים. ברם, נראה שמגמת הפרשה מבוארת במדרשו של רבי אלעזר ברבי שמעון.

20. בראשית רבה לח ז:

'ויהי בנסעם מקדם' – הסיעו עצמן מקדמונו של עולם.

אמרו: אי אפשר לא בו ולא בא-לוהותו.

במקום הכרת הטוב, שתהווה המשך לבניין המזבח לה' על ידי נח, בונים הם עיר, ובה מגדל וראשו בשמים, מתוך מגמה לעשות שם לעצמם.

21. כפי שמסכם יהודה קיל את הפרשה בדעת מקרא:

"ובכך גילו את דעתם שאין הם סומכים עוד על ה' שהושיע את אבותיהם ואתם ממוות ואבדון, אלא סומכים על כוחם ועוצם ידם בלבד... ותפסו הלכה למעשה את עצת הנחש 'והייתם כא-להים ידעי טוב ורע' (בראשית ג', ה), ונתדמו במעשה זה ל'הגברים אשר מעולם אנשי השם' (שם ו', ד), שבמעשיהם הביאו חורבן ושיממון לעולם".

כפי שהסברנו לעיל, בניית עיר ומגדל שראשו בשמים היא מאפיין מובהק של עובדי עבודה זרה, השואפים להגיע על ידי הגובה עד האלים ולשלוט בעולם, מתוך תפיסה שהגובה הפיזי מבטא עליונות וכוח. למטרה זו מתאגדים בני האדם בעיר אחת ומתחילים לבנות מגדל שיגיע עד השמים – וה' מגיב על כך בבליילת השפה האחת ובהפצתם על פני כל הארץ. כשמגמת האחדות של הקיבוץ האנושי כולו היא מרידה בקב"ה, וזוהי המטרה שמשמשת שפתם האחת – התגובה האולטימטיבית היא מניעת המרידה על ידי בליילת שפתם והפצתם.

ומסביר הרב יצחק לוי, שהתיקון לחטאו של דור הפלגה היא מציאותם של העיר ירושלים ושל המקדש שבתוכה, שכל עניינם הוא לשום בהם את שמו של הקב"ה (דברים

מה שראו חורבן דור המבול שנמחו מן העולם בשביל שלא ידעו להזהר ברוחם לדאוג בעד טובת הכלל להיות כלול אחד מחבירו שלא יתנגדו ויקטרגו אחד על חבירו, שכל אחד דרש רק טובת עצמו לעשות כל הישר בעיניו להתפשט ולהרחיב גבולו וכח התפשטותו גם בתוך גבול חבירו ומלאה הארץ חמס ואחר שראו סופס עמדו על שורש דבר הכשלון שנכשלו דור המבול ורצו להשלים חסרון זה על ידי שיתאספו כולם לארץ שנער ששם נערו מתי מבול.

והוא מה שבנאו המגדל בעומק ולא בהר להורות שרצונם לקבל תקיפות מכח קדושה שהוא סגור וכבוש תחת ידם כי המקדש שרומז לקבלת עול מלכות שמים הוא במקום היותר גבוה שארץ ישראל גבוה יותר מכל הארצות וירושלים גבוה מכל ארץ ישראל והר הבית גבוה מכל ירושלים וזה רומז ששם יבטלו כל ישראל דעתם נגד רצון השי"ת והמגדל היה בארץ שנער שהיא עמוקה מכל הארצות ובבקעה ורומז שרצו בכחם ועוצם ידם היינו לכבוש כח קדושה שנוטלים אותו בעקשות לפעול על ידו היפוך משרשו שבקדושה. והענין הוא כי מעשה המגדל שעשה נמרוד וצלמו של נבוכדנצר והערים שבנה פרעה כולם ענין אחד להם שהיה רצונם להמשיך כח מן הקדושה שישפיע עליהם טובה בהכרח לפי שלא היו רוצים להשתעבד תחת הקדושה.

תמצית דבריו, שחטא דור הפלגה עומד מול בנין המקדש. המגדל התחיל להיבנות במקביל לתחילת בנייתו בקדושה של בית אברהם, והוא נבנה מהפסולת של אחורי קדושת בית המקדש. ההבדל העצום ביניהם הוא שמגמת המקדש להגיע להתכללות הכול, ובכלל זה הדומם, ולחבר את המציאות כולה לבוראה, ואילו בוני המגדל התכללו יחדיו למגמה הפוכה למגמת הקדושה, כי לא רצו להשתעבד לקב"ה.

כמה נביאים מתייחסים למציאות עתידית שבה יהיו הר בית ה' והמקדש במקום גבוה מאוד. משמעות השינוי היא שלעתיד לבוא לא יהיה כל פער בין המציאות הפיזית לבין המציאות הרוחנית: המקום הגבוה מבחינה פיזית יהיה גם המקום המשמעותי מבחינה רוחנית, ולהפך. במציאות העתידית תתבטל השניות בעולם ותתגלה בו האחדות הא-לוהית. כמוכן, המציאות אינה מגבילה ח"ו אותו ית' באיזה אופן שהוא, אך במציאותו הממשית של הר בית ה' בראש ההרים יתקיים "ונשגב ה' לבדו ביום ההוא" (ישעיהו ב', יז).

התפארות והאלהה עצמית, ואדרבה, היא נובעת מן ההכרה האנושית בקב"ה כמקור כל הכוחות.

• בהמשך מתאר הנביא את המציאות שבה "נשגב ה' לבדו", וכל העצמים הגבוהים – גאה ורם, עצים, הרים נישאים, מגדלים, חומות, אוניות תרשיש – כולם מושפלים ובטלים פיזית בפני מלכות ה'.

זהו אפוא התיקון המלא לחטא דור הפלגה: בני האדם אינם מציבים להם עוד כמטרה את גובהם שלהם, כי אם את דבר ה' אשר בראש ההרים, ומטרת הקיבוץ שוב אינה האלהה עצמית, אלא הכרת העולם כולו במלכות ה'.

בירושלים, הקרויה "עיר" (ראה כתובות קא ע"ב, "אין עיר אלא ירושלים"), נבנה מקדש שראשו הרוחני (אך לא הגשמי) בשמים, וחלף ההפצה על פני כל הארץ הופך הוא ל"תלפיות" – תל שכל פיות פונים בו" (ברכות ל ע"א). בעיר הזאת בוחר הקב"ה לשכן שמו, ואת השם עושה הוא לדוד, בדמותה של שושלת נצחית שתוכל לבנות מקדש ולעבוד את ה'.

בית יעקב (לרבי מרדכי יוסף מאיזביצא, ורשה תר"ן) בפירושו לפרשת נח משווה בין הפרשיות:

רבי שמעון פתח 'והבית בהבנותו אבן שלמה מסע נבנה' (מל"א ו'). פתיחה זו רומזת ענין בנין המגדל, שהיה דוגמא לבנין בית הבחירה בירושלים זה לעומת זה. שלפי שהשי"ת התחיל לבנות באותה שעה את תולדות בית אברהם אבינו ע"ה שהיה התחלה לבנין בית המקדש שהוא גמר וחותם הקדושה כדאיתא בזוהר הקדוש במדבר (דף ק"ז ע"א) לזאת נתעורר גם כן בהאומות חשק לבנות המגדל שיהיה מתדמה בתכליתו לבנין המקדש על הגוון מבחוץ. כי ענין המקדש היה עסק של התחברות והתכללות של כלל ישראל ונבנה על אבן שתיה שממנו הושתת הארץ שהיא מקום שהחיבור נראה מפורש בעולם.

ובנין המגדל שבנו דור הפלגה הוא מהפסולת שקבלו ממה שנסתעף מהאחורים של קדושת בית המקדש ודימו לעשות עיר ומגדל בתבנית מגדל דוד ועיר ירושלים כדאיתא בסתרי תורה נח (דף ע"ד ע"ב).

היה נראה שהמקדש והמגדל שניהם על תכלית אחד שיהיה מרכז הקבוץ להתאסף שם כל הנפזרים לאגודה וחבורה אחת להיות כלם כאיש אחד חברים כמ"ש 'ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדו' (תהלים קכ"ב) שכל אחד יהיה דורש טובת הכלל ולא טובת עצמו. אמנם דור הפלגה בשורש היו להיפוך היינו כי ההתכללות שהיה בבית המקדש היה מעלמא דחיבורא עד שגם הדומם סייע לזה שכל אבן נעתק וישב לו במקומו ונתחבר עם חברו שאצלו כדכתיב 'והבית בהבנותו אבן שלמה מסע נבנה' (מל"א ו'). ובנין המגדל היה מעלמא דפירודא. אמנם תכלית כוונתם בבנין המגדל היה כלפי

"במראות א-להים הביאני אל ארץ ישראל ויניחני אל הר גבה מאד ועליו כמבנה עיר מנגב"
 בחזון אחרית הימים, שכבר נידון בשיעור זה, מתאר הנביא ישעיהו (וכן מיכה ד', א-ג) את מרכזיותו של בית המקדש עבור העמים כולם (ישעיהו ב', ב-ג). רבים מן המפרשים מבינים כי המילים "נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות" מתייחסות למעמדו הרוחני והערכי של הר בית ה', כמקום מרכזי שהכול יכירו בעליונותו ובחשיבותו ויעלו אליו למשפט. ברם, מהמשך אותו פרק נראה כי אין לפסול את ההבנה שהכוונה למיקום נישא גם במישור הפיזי (ישעיהו ב', יב-יח):

כי יום לה' צב-אות על כל גאה ורם ועל כל נשא ושפל ועל כל ארזי הלבנון הרמים והנשאים ועל כל אלוני הבשן ועל כל ההרים הרמים ועל כל הגבעות הנשאות ועל כל מגדל גבה ועל כל חומה בצורה ועל כל אניות תרשיש ועל כל שכיות החמדה. ושח גבהות האדם ושפל רום אנשים ונשגב ה' לבדו ביום ההוא והאלילים כליל יחלף
 הנביא קושר בבירור בין גובה פיזי לבין חשיבות רוחנית, ועל כן נראה שבדרך דומה יש להבין גם את ראשיתה של הנבואה: הר ה' יהיה נכון בגובה, בראש ההרים, גם במובן הפיזי.

לאור זאת, יש מקום להעלות אפשרות כי בקיעת הר הזיתים בנבואת אחרית הימים של זכריה (זכריה י"ד, ד) תביא ממילא גם לגביהת הר המוריה, וממקום גבוה זה יצאו המים החיים אל הים הקדמוני ואל הים האחרון (שם, ח).

26. נסיים בדברי התוספתא בברכות (פ"א הט"ו)
הקושרת בין חורבן לנמיכות ובין החזרת שכונה לגבהות:

כיוצא בו 'ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון' (תהילים ע"ו, ג) – וכי מה ראה הכתוב להחזיר לה שם הראשון? הרי הוא אומר 'כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת' (ירמיהו ל"ב, לא), יכול אף עכשיו הרי היא באף ובחמה, תלמוד לומר 'ההר חמד אלהים לשבתו' (תהילים ס"ח, יז), הרי היא בחמדה ובתאוה, מלמד שכיפר לה חורבנה. מניין שאין השכינה חוזרת לתוכה עד שתיעשה הר? תלמוד לומר 'ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון', מצינו כשהוא שלם קרוי הר, הא אין השכינה חוזרת לתוכה עד שתיעשה הר, שנאמר 'ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה אשר יאמר היום בהר ה' יראה' (בראשית כ"ב, יד), ואומר 'זכור ה' לבני אדם את יום ירושלים' (תהילים קל"ז, ז), אימתי כשיעקרו יסודותיה הימנה 'האומרים ערו ערו עד היסוד בה' (שם).

חזון אחרית הימים מתאר כי הר בית ה' יהיה נכון בראש ההרים (ישעיהו ב', ב; מיכה ד', א) – בניגוד להתמוטטות יתר ההרים, המתוארת בכמה מקומות במקרא.

23. למשל, מיכה א', ג-ד:
 "כי הנה ה' יצא ממקומו וירד ודרך על במתי ארץ ונמסו ההרים תחתיו והעמקים יתבקעו כדונג מפני האש כמים מגרים במורד"
 24. וכן (תבוק ג', ו):
 "עמד וימדד ארץ, ראה ויתר גוים, ויתפצצו הררי עד, שחו גבעות עולם, הליכות עולם לו"
 וכן (איוב ט', ה):

"המעתיק הרים ולא ידעו, אשר הפכם באפו"
 לסיכון: התמוטטות ההרים מסמלת את שבירת העבודה הזרה: הקב"ה נאבק בפולחן האלילי של אלוהי העמים.
 הר ציון, לעומת זאת, יישאר נכון, והתנשאותו המתוארת בנבואה בישעיהו ב' באה לו אפוא מהשפלת יתר ההרים האליליים על ידי ה' השוכן עליו.
 דברים דומים על יציבותו של הר ה' מופיעים גם במקומות אחרים.

25. תהילים קכ"ה, א:
 "שיר המעלות הבטחים בה' כהר ציון לא ימוט לעולם ישב"

כיוון שהר ה' לא יימוט, לא תימוט גם ירושלים, השוכנת עליו, כדרך שתימוטנה יתר הערים היושבות על ההרים. וכן נאמר ביואל (יואל ד', יז-כ):

"וידעתם כי אני ה' אלקיכם שכן בציון הר קדשי והיתה ירושלים קדש וזרים לא יעברו בה עוד... מצרים לשממה תהיה ואדום למדבר שממה תהיה... ויהודה לעולם תשב וירושלם לדור ודור"
 ובזכריה (זכריה י"ב, ח):
 "ביום ההוא יגן ה' בעד יושב ירושלים"
 וכן (זכריה י"ד, יא):
 "וישבו בה וחרם לא יהיה עוד וישבה ירושלים לבטח"

לסיכום: תיאור המציאות העתידית מורה על ניגוד ברור בין ההרים, שיימוטו כחלק מן המאבק האלוקי בעבודה הזרה, לבין הר ציון, שיישאר נכון ולא יימוט; ניגוד זה מבטא את נצחיותו של מקום עבודת ה' ואת זמניותו של מקומות העבודה הזרה.

לעתיד לבוא ישכון בית המקדש במקום גבוה ומסביר הרב יצחק לוי, שמדברי הנביאים עולה בבירור כי המקדש העתידי ישכון במקום גבוה, כחלק מן המקום המרכזי שיתפוס בהיותו מקום השראת שכונה עולמית ובגודלו ועצמתו. כך למשל נאמר בפתח תיאור המקדש ביחזקאל (יחזקאל מ', ב):